

VARAŽDIN

FUNKCIONALNI ODNOSI GRADA I OKOLICE

Pavao Kurtek

Geografski pojam okolice grada danas je vrlo dinamičan. Okolica grada u najširem smislu doseže do one linije ili pojasa do kojeg se manifestira utjecaj toga grada, gdje se isprepleće i počinje zona utjecaja drugoga grada. Ona nije određena izrazitim granicama ni prirodnim ni administrativnim. Pojam okolice Varaždina je dosta dobar primjer za tu tvrdnju.

Okolica grada u užem smislu mogla bi se donekle poistovetiti s općinom Varaždin, kako je određena Zakonom od 1962, a šira okolica s novim kotarskim područjem. Međutim, preciznija proučavanja dinamike kretanja radne snage i djelovanja centralnih službi

Sl. 1. Varaždin i okolica

Fig. 1 Varaždin and surroundings.

grada Varaždina upućuje na značajna odstupanja od administrativnih granica.

Fizionomski u širem prostoru varaždinskog kraja mogu se izdvojiti tri cjeline: kvartarna podravska ravnica, tercijarna prigorja i pretežno mezozojski planinski niz. Uža okolica grada zaprema nizinu i dio pobrđa. Sama nizina Varaždinskog polja nije jedinstvena po svojoj strukturi i morfologiji. Prostor uz Dravu je šljunkovito pješćana akumulacija, dok na nešto povišenom zemljištu, naročito u podnožju brežuljkastog niza, prevladavaju pleistoceni sedimenti, najčešće ilovine nastale kliženjem niza padina. Pored tih ilovina ima ilovina pomiješanih s klastičnim materijalom i, sredinom polja, između aluvijalnih naplavina Drave i Plitvice. Upravo na takvim sedimentima izgrađen je glavni dio Varaždina. Ti su sedimenti nanoseni pleistocenim riječnim tokovima. Tada je Drava tekla nešto južnije, što se vidi po očuvanim, dijelovima napuštenoga korita.

Prigorje Haloza i Varaždinsko-topličke gore građeni su od mladotercijarnih pjeskovitih i šljunkovitih te vapnenastih i glinastih lapora. Ove pliocenske i miocenske gorice dijelom su prekrivene sumom ili kulturama vinograda i voćnjaka. Sama nizina polja, osim inundacionih zona uz Dravu i Bednju, ima karakter dobro obrađenog i sitno isparceliranog poljodjelskog prostora.

Upravo ta inundaciona područja negativan su element u prirodnoj sredini varaždinskog kraja.

Specifičnost dinamike društvenih faktora odnosi se u prvom redu na strukturu i suvremeno kretanje stanovništva Varaždina i okolice. Karakteristično je relativno sporo povećanje broja stanovnika Varaždina. Za posljednjih gotovo stotinu godina stanovništvo se povećalo za 2,5 puta (1869 — 10.623, a 1961 — 26.400 st.), dok je u istom vremenskom razdoblju Zagreb narastao za 19 puta. Jači porast grad bilježi od početka XX stoljeća, otkad se snažnije razvija industrija.

Popis iz 1961. pokazuje da sve bivše općine kotara Varaždin imaju negativan indeks kretanja broja stanovnika u odnosu na 1953, izuzev općine Varaždin s indeksom 116,5. Najniži indeks pokazuju općina Lepoglava (92,5), Varaždinske Toplice (93,2) i Ivanec (93,5). U općini Varaždin porast se odnosi u prvom redu na sam grad. Od 89 naselja seoskoga karaktera općina Varaždin i Vinica, 42 imaju pozitivnu, a 47 negativnu bilancu stanovnika. Naselja s pozitivnom bilansom su mahom bliža gradu ili na dobrim komunikacijama. Riječ je dakle o izrazito emigracionom prostoru iz kojega ljudi odlaze ili u Varaždin ili u druge gradove i krajeve. Na emigracijski karakter kraja upućuju i podaci o znatno većem broju ženskog stanovništva u svima naseljima.

Za ocjenu strukture stanovništva važno je istaknuti npr. da u Varaždinu ima samo 38,6 posto rođenih u tom gradu, 9,1 posto

rođeno je u selima iste općine, 42,9 posto u ostaloj SR Hrvatskoj, a ostatak otpada na ostale naše krajeve.

Da bi se sagledao barem približno proces promjena u strukturi stanovništva, dobro je navesti podatke o domaćinstvima u selima općine i u samom gradu prema popisu od 1961.

U selima od 7.874 domaćinstava na poljoprivredna otpada 2.758, na mješovita 3.971 i na nepoljoprivredna 1.145. U gradu od ukupno 8.570 domaćinstava na poljoprivredna otpada 301, na mješovita 639, a na nepoljoprivredna 7.630. Kako se vidi, i u selima već prevladavaju mješovita domaćinstva, iz kojih po neki član privredu je izvan poljoprivrede, najčešće u gradu.

Detaljniji pregled strukture stanovništva samoga grada, upućuje na prvenstveni značaj sekundarnih djelatnosti od kojih živi 43,3 posto stanovništva, ali je i broj onih koji žive od tercijarnih djelatnosti značajan, iznosi, naime, 28,6 posto što upućuje na centralne funkcije grada u odnosu na okolicu. Na primarne djelatnosti otpada svega 5,1 posto, što pokazuje da nekada jako naglašena agrarna komponenta u Varaždinu gubi na značenju. Naprotiv, okolica je izrazito agrarnog karaktera. Broj aktivnog stanovništva u kotaru u poljoprivredi iznosi 72,1 posto.

U takvoj agrarnoj prenaseljenoj sredini, gdje je prosjek posjeda nešto iznad 2 ha, i nacionalni je dohodak nizak: npr. u općini Varaždinske Toplice svega 45.550 Din (1959.), u općini Varaždin, naprotiv 191.710 Din.

U općini, čiji je centar grad s razvijenom industrijom, nacionalni je dohodak, dakle, mnogostruko veći od dohotka siromašnog agrarnoga brdskog kraja, koji je znatno ispod jugoslavenskog prosjeka (1959. god. 124.574 Din). Već ovi najosnovniji podaci pokazuju od kolikog je značenja grad Varaždin za svoju okolicu s obzirom na mogućnost zaposlenja trajnog viška radne snage.

POJAVA I RAZVITAK VARAŽDINA

Današnja fizionomija i funkcija grada rezultat su relativno dugoga historijskog razvitka. Osim neznatnih arhitektonskih fragmenata iz XV stoljeća, stariji središnji dio grada nosi uglavnom karakteristike baroka XVIII stoljeća. Najnovija izgradnja nastavlja se na staru jezgru i svojim uklapanjem u gradski organizam stvara složenu sliku gradskog prostora.

Razvitak i značenje prostora Varaždina može se podijeliti na šest vremenskih perioda:

1. Prostor Varaždina do 1209. relativno je malo poznat. Ime se prvi put spominje 1181. u povelji Bele III, gdje se govori o «commes de

1) O listini Bele III — S. Belošević, Zupanja Varaždinska i slob. kr. grad Varaždin, Zagreb, 19.

Garestin«. U drugim listinama spominju se nazivi Waresdenses, Varasdinum, Werasdinensis i Varasid, a na njemačkom — Warasd i Warazdyn. Objašnjenje postanka imena nije jedinstveno. Neki autori² smatraju da je riječ slavenskog, drugi da je mađarskog porijekla (var = tvrda, varoš = gradska naselje).

Dokument iz 1181. govori o »castrum Varas« i o županu, pa je umjesno pretpostaviti da je postojalo i naselje³, topografski smješteno na povišenim pleistocenskim sedimentima između Drave i Plitvice. Za utvrdu se pretpostavlja da je bila izgrađena od drva i zemlje od koje nije ništa ostalo, kao, ustalom, ni od drugih sličnih utvrda.

Provizornost i slaba građa naselja iz tog razdoblja upućuje na zaključak da se radilo o pretežno stočarskoj okolini. Naročito je to sigurno za prethodno razdoblje, od VIII stoljeća nadalje, kada je vjerojatno udaren temelj utvrde plemenskog sjedišta i kada su Hrvati već bili dali definitivni biljeg čitavom kraju.

Za tvrdnju da je u doba antike postojalo naselje na prostoru Varaždina nema uvjerljivih arheoloških dokaza. Kako je Drava tekla bliže današnjem naselju i više se razlijevala pouzdano je da nisu postojali uvjeti za naselje. Osim toga, takvo naselje nije bilo ni potrebno s obzirom na rimske naselja — Aqua Viva (današnji Petrijanec), Aqua Jassae (Varaždinske Toplice) i Jovia (Ludbreg). U stvari, varaždinski kraj ima u doba Rimljana prolazni karakter jer ovduda prolazi rimski put dolinom Drave prema limesu.

Rimski most na Plitvici u Jalkovcu, gotovo je jedini ostatak koji bi trebao poslužiti kao dokaz postojanja opsežne cestovne mreže u doba antike. No takav most bio je potreban i za obične i za karavanske putove koji su mogli zadovoljiti potrebe tadašnje geografske sredine. Kraj je bio sigurno slabo naseljen — Jazigima, kasnije romaniziranim plemenima o kojima ima relativno malo podataka.

Smještaj stare varaždinske utvrde u relativno nepovoljnoj sredini, na lokalitetu do kojega su dopirale poplave i koji se lako mogao okružiti šančevima s vodom, bio je sigurno uvjetovan nesigurnim vremenima od VIII do XII stoljeća n.e.

O smještaju te prvobitne utvrde postoji zanimljivo mišljenje da je ona bila izgrađena južnije od današnjega staroga grada⁴.

Razvoj gradskog središta na današnjem mjestu počeo je nešto kasnije, vjerojatno u toku XII stoljeća, kada su počeli stizati strani obrtnici, »hospites«, koji donose bolja radna iskustva. To su bili slobodni stranci u odnosu na domaćeg župana.

2. Srednjovjekovni Varaždin od 1209. do kraja XV stoljeća bolje je poznat Stanovnici naselja uz tvrđavu ekonomski su toliko ojačali da su 1209. mogli zaposlovati od kralja Andrije II privilegij slobodnog i kraljevskog grada. Ipak broj stanovnika u XIII stoljeću nije čini se,

2) D. Szabo smatra da je riječ Varaždin slavenskog porijekla (Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920).

3) Arhiv grada Varaždina posjeduje listinu Bele III u kojoj spominje »Guarestin« i župani Belec i Mutimir.

4) Ovu pretpostavku o starosti utvrde iznosi Krešimir Filić u članku »Kulturno-geografske karakteristike Varaždina i njegove regije«. Varaždin, grad i regija, urednik I. Rubić, Varaždin i njegove regije«. Varaždin, grad i regija, urednik I. Rubić, Varaždin 1957., rukopis.

5) K. Filić se priklanja mišljenju A. Wiserta — da su prvotno naselje i utvrda bili oko današnje crkvice sv. Vida. Naime samo ime te crkvice upućuje na religiju starih Slavena (Svantovit). Rano kršćanstvo preuzima neke nazive iz stare religije i daje takvo ime svojem svecu (Sv. Vid). To je najstarija varaždinska crkva i nju kao i naselje oko nje spominju najstariji sačuvani gradski zapisi, (K. Filić, Kulturno geografske karakteristike Varaždina i njegove regije, Varaždin 1957., rukopis).

bio veći od 250⁰. Sve su to uglavnom obrtnici, a tek kasnije trgovci. U XV stoljeću drže se u gradu sajmovi i jača se trgovina.

Za život u srednjovjekovnom Varaždinu značajno je da postoje dvije općine, starogradska za stanovnike utvrde i neposrednu okolicu i općina slobodnog i kraljevskog grada koja se razvijala oko starogradske općine. Kontinuirani razvitak grada prekinula je provala Mongola 1242, koji su, uglavnom drveni grad potpuno uništili. Tek nakon nekoliko decenija grad je ponovo izgrađen, a feuda'ni sistem se veoma učvrstio.

Krajem XIII i u XIV stoljeću grade se brojne utvrđene gradine i u varaždinskoj okolici, što odražava prijelaz na sesilni život kmetova koje feudalci surovo eksploatiraju. Tada nastaju gradine u Vinici, Križovljanu, Beli, Knevincu, Ludbregu i dr. I sam stari grad u Varaždinu se širi i pojačava, a s gradskom općinom stalno je u neprijateljskom odnosu.

Grad se prostorno širio u pravcu izlaznih cesta prema Grazu i Samoboru, odnosno Zagrebu. Prema Dravi se grad nije širio zbog poplavnog i šljunkovitog zemljišta. Zapravo je tek nasip za Bombelesovu prugu od Varaždina do Vinice, zaštitio Varaždin od pop'ava.

Inače su oko staroga grada bila »grabišta« napunjena vodom koja je dolazila umjetnim kanalom iz Drave. U fizionomiji grada prevladavaju uske ulice s pretežno drvenim jednokatnim brvnarama, za gradnju kojih se koristilo drvo iz dravskih šuma. Postepeno se, međutim grade kuće i od kamena.

U socijalnom pogledu značajno je formiranje ceheva u koje se udružuju obrtnici, od kojih neki posjeduju zemlju te se bave i zemljoradnjom.

Krajem XV stoljeća grad se jače utvrđuje izgradnjom obrambenih zidova zbog blizine turske granice. Zidovi ipak ne okružuju čitav grad, jer je već tada bio izdužen u pravcu sjeverozapad — jugoistok. U slučaju opasnosti stanovništvo se sklanjalo unutar zidina⁷.

Početak XVI stoljeća do 1776. Varaždin dobiva neke nove funkcije. Od 1547. u gradu je sjedište vojnog generalata, grade se kasarne i druge zgrade za vojsku. To potiče bujniji razvoj obrta i trgovine kao i koncentraciju plemstva u gradu. U XVI stoljeće pada zlatni vijek varaždinskog obrta, a cehevi se učvršćuju. Sve se to odražava na fizionomiju grada.

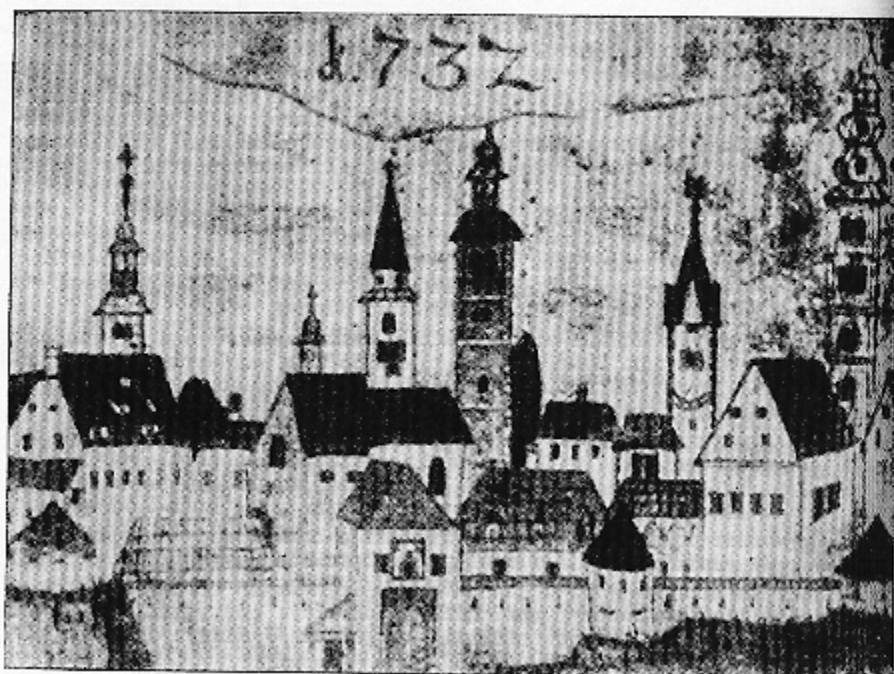
U XVIII stoljeću Varaždin broji 6000 stanovnika, a Zagreb svega 3.500 stanovnika. Od 1756 do 1776. Varaždin postaje glavni grad Hrvatske, u njemu je sjedište bana i kraljevskog namjesničkog vijeća. To je bio vrhunac u razvoju Varaždina. Umjesto drvenih kuća grade se kamene i zidane barokne palače, dižu se crkve i samostani. Sve je to velikim dijelom i danas očuvano. Ta ekspanzija odražava se i na Varaždinbregu, gdje pored plemstva i građani kupuju posjede i uzgajaju vinovu lozu. U to se vrijeme Varaždinbreg smatrao dijelom Varaždina.

Početak XV stoljeća Varaždin je bio otvoreni grad. Sredinom stoljeća kopaju se grabišta, dižu nasipi i drvene palisade. Približavanjem turske opasnosti grad postaje tvrdava sa zidinama i kulama koje su okružene šančevima i nasipima. U grad se ulazilo na sjeverna i južna vrata. Danas je sačuvan samo dio sjevernih vrata u obliku četverouglaste kule pretvorene u stambenu zgradu na Trgu Republike.

Početak XIX stoljeća zidine su srušene, a šančevi zatrpani. Za Varaždin bila je fatalna godina 1776. kad je izbio katastrofalan požar koji je poharao grad i od 501 kuće uništio 385. Nakon toga ban i vlada sele u Zagreb, a Varaždin se uz velike poteškoće obnavlja.

6) Podaci o broju stanovnika u XIII i XIV stoljeću mogu se pretpostaviti na osnovu podataka o sudskom i administrativnom poslovanju. (M. Androšić, Privreda Varaždina u srednjem vijeku, Varaždin, 1953).

7) Podatke o zidinama oko grada Varaždina iznosi Szabo (Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920.)

Fot. 1. Izgled Varaždina 1732. god. — vide se zidovi i manje kule kojima je grad bio tada okružen

Fot. 1 View of Varaždin in 1732, the walls small towers then surrounding the city can be seen

4. Između 1776. i 1885. Varaždin se postepeno, ali sporo obnavlja jer je izgubio političke i vojničke funkcije, čime je oslabila i njegova uloga kao obrtničkog i uopće ekonomskog središta. Ali građanstvo i plemstvo ostaje u gradu, Kulturni se život i dalje razvija, djeluje stara klasična gimnazija, osnovana još 1.636.

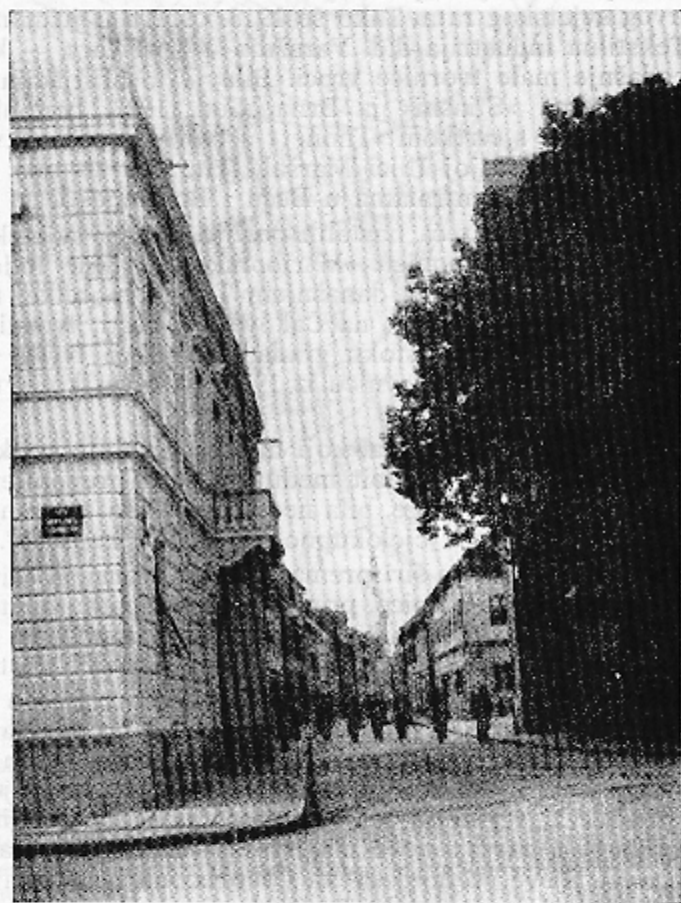
God. 1807. ruše se zidine i zatrpavaju šančevi, a neposredno uz stari centar stvara se novi građevni prostor. Stari dio grada, koji je bio ograđen zidinama, stapa se postepeno s predgradima u homogenu cjelinu. Upravo u taj periferni dio grada naseljuje se stanovništvo sa sela, bavi se zemljoradnjom, naročito povrtlarstvom, i snabdijeva gradsku tržnicu. I danas je još raširen taj način opskrbe grada, dopunjen agrarnim proizvodima iz okolice.

Na poljoprivrednoj periferiji pojedini građani iz starog centra imaju posjede i gospodarske zgrade. Poslije ukinuća kmetstva, 1848, dolazi do novog priliva stanovništva na periferiju grada. Riječ je o bivšim kmetovima bezemljašima koji dolaze u grad radi zarade. Mnogi grade kuće seoskog tipa, a od njih se ujedno formira gradski proletarijat. I danas je periferni dio grada, naročito na sjeverozapadu, seoskog izgleda.

Početkom željezničke ere u našim krajevima pojedini naši gradovi ubrzano se razvijaju. To vrijedi npr. za Maribor ili Zagreb, dok Varaždin ostaje po strani. I Čakovec dobiva ranije željeznicu: pruga Pragersko — Čakovec — Budimpešta gradi se 1860. Prema tome period od 1776. do dolaska željeznice karakteriziran je jačanjem agrarne funkcije grada, koja je uostalom i danas dosta značajna, i stapanjem stare gradske jezgre s predgradima.

5. Varaždin dobiva željezničku prugu 1885. (Zagreb — Čakovec) i tako se relativno kasno uključuje u novu saobraćajnu mrežu. Izgradnja željezničke pruge i kolodvora u istočnom dijelu grada odražava se na izgradnji novog predjela grada, istočno od jezgre. Tu se ističe Kolodvorska ulica s lijepim vilama, i danas jedna od najskladnijih gradskih ulica.

Dolaskom željeznice počinje postepeni razvoj industrije baziran na staroj obrtničkoj tradiciji⁸. Bilo je doduše i ranije, u XVIII i

Fot. 2. Tipična ulica u staroj jezgri Varaždina, u pozadini uršulinska crkva s baroknom fasadom i vitkim tornjem

Fot. 2 A typical street in the old centre of Varaždin and in the background the church of St. Ursula with a baroque facade and slim tower.

⁸) O razvoju industrije u Varaždinu — S. Belošević: Županija varaždinska i slob. kralj. grad Varaždin. O tom istom pitanju — V. Lacković, Ekonomski osnovi grada, u djelu Varaždin grad i regija.

XIX stoljeću pokušaja da obrtnička proizvodnja preraste u industrijsku manufakturu. U XVIII stoljeću osniva se manja pivovara i predionica s tkaonicom, u XIX tvornica burmuta, pamuka i svile, pogon za proizvodnju kočija i kola, tvornica pokućstva. No ni jedna od tih industrija, koje je podizala domaća buržoazija i doseljenici stranci s nedovoljno financijskih sredstava, nije se jače razvila. Pogoni su bili razbacani bez ikakva reda i u fizionomiji grada nisu se isticali.

Jači razvoj industrije započeo je tek u XX stoljeću, a naročito nakon prvog svjetskog rata. Tako se 1918. osniva u južnom dijelu grada »Tekstilna industrija d.d. Varaždin« — »Tivar« — kao nastavak negdašnje male tvornice vrpca. Bila je to afilijacija kapitalističkog koncerna »Stiasni« iz Brna. God. 1923. fuzionirala se tvornica »Mundus« s tvrtkom »Thonet« u tvornicu pokućstva iz savijenog drva u današnjoj Ulici Maršala Tita. To su bila svjetski poznata poduzeća sa centralama u Beču i Budimpešti.

Od značajnijih poduzeća nastalih poslije prvoga svjetskog rata treba još spomenuti tkaonicu »Mariborske tekstilne industrije«, osnovanu 1925. i lociranu na današnjem Trgu Republike, tvornicu »Vunatekstil«, osnovanu 1933, na Čakovečkoj cesti, tvornicu svile »Vis«, osnovanu 1930, na istoku grada, vlasništvo tvrtki iz Beča i Züricha, pa industrijsku kovnicu iz 1935, tvornicu kože, tvornicu bruseva i druge manje pogone.

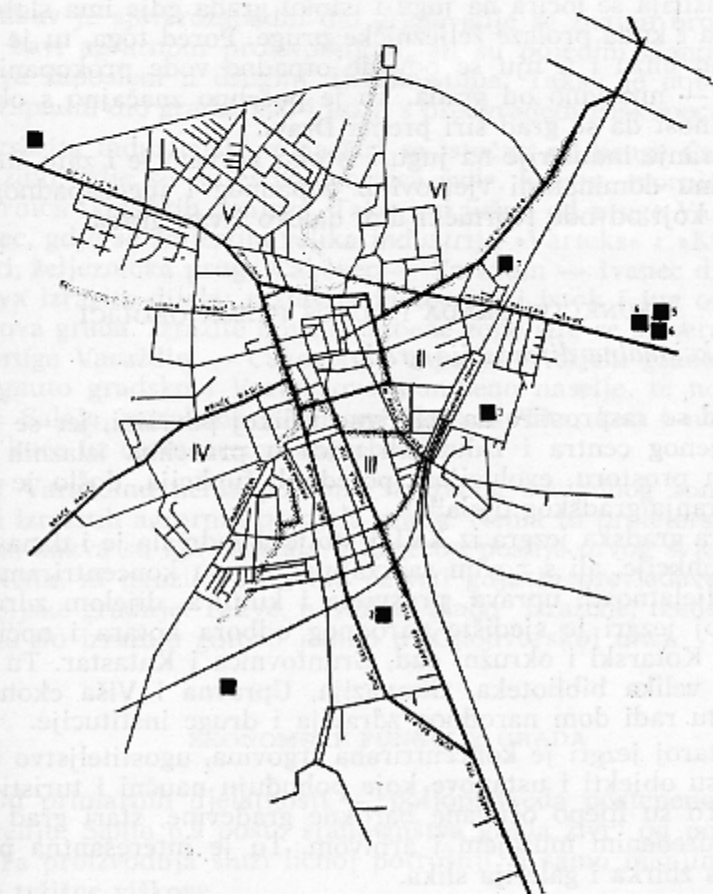
Većina angažiranog kapitala, koji nije bio osobito velik bila je stranog porijekla. Čista je dobit međutim, zbog prekomjerne eksploatacije jeftine radne snage, bila neobično velika: godišnja dobit dosegala je gotovo svotu cjelokupnog uloženog kapitala⁹.

U tom periodu grad se širi prema jugu uz tvornicu »Tivar«, na istok preko željezničke stanice, prema sjeverozapadu, ali to su većinom skromne kuće doseljenika sa sela koji se zaposluju u industriji. Tako se grad još više izdužuje pravcima izlaznih cesta.

6. Varaždin nakon socijalističke revolucije doživljava mnoge značajne promjene koje se nužno odražavaju i u njegovoj fizionomiji. Podižu se novi blokovi suvremenih zgrada, do 1952. skromno, a u kasnijim godinama sve intenzivnije. Izgrađuje se prostor sjeverno od željezničke stanice, a paralelno s Ulicom Maršala Tita nastaje nova magistrala s modernim stambenim višekatnicama. Sjeverno od ceste za Čakovec, na nekadašnjim livadama, podignut je novi stambeni dio gdje, pored višekatnica društvenog sektora, niču i brojne obiteljske kuće. Izgradnja ovog dijela grada pokazuje težnju širenja prema Dravi. S druge strane produžuje se izgradnja obiteljskih kuća duž Zagrebačke ceste prema

9) Uložena dionička glavica »Tivara« iznosila je 24.000.000 Din, »Vunatekstil« 1.250.000 Din, »Visa« 5.000.000 Din »Thonet—Mundusa« 1.250.000 Din. Podaci: V. Lacković, Ekonomski osnovi grada, u djelu »Varaždin grad i regija«.

goričkom kraju, kao i na sjeverozapadu paralelno s Opatijskom ulicom.

Sl. 2. Plan današnjeg Varaždina, — Bruga Čakovec — Ivanec razdvaja Varaždin na dva tipična dijela; pretežno industrijski jug i istok od ostalog dijela grada.

Fig. 2 Plan of Varaždin today. — The railway track Čakovec — Ivanec is deviding Varaždin in two typical parts; predominantly industrial on the south and east from other part of the town.

U periodu poslije Oslobođenja dolazi do velike ekspanzije u varaždinskoj industriji¹⁰. Proširena je stara industrija i podignuta su neka nova industrijska poduzeća: ljevaonica željeza i tvor-

10) Od Oslobođenja do 1955. visina investicija u varaždinsku industriju iznosila je 2.400.000.000 Din, prema cijenama iz 1955. (V. Lacković, Ekonomski osnovi grada — Varaždin grad i regija).

nica vodovodnih armatura, tvornica tekstilnih utenzilija i tkalačkih čunjeva »Drvoza«, industrija obuće »Vio«, tvornica konzervi voća i povrća »Kalnik«, proširuje se tvornica koža¹¹.

Industrija se locira na jugu i istoku grada gdje ima slobodnog prostora i kuda prolaze željezničke pruge. Pored toga, tu je Drava relativno blizu i u nju se odvođe otpadne vode prokopanim kanalima — nizvodno od grada. To je posebno značajno s obzirom na okolnost da se grad širi prema Dravi.

Lociranje industrije na jugu i istoku korisno je i zato što su u Varaždinu dominantni vjetrovi iz zapadnog i jugozapadnog kvadranta, koji odvođe tvornički dim daleko izvan grada.

FUNKCIJE GRADA I ODNOS PREMA OKOLICI

Funkcionalna diferencija grada

Grad se rasprostire na relativno velikoj površini, jer se sastoji od zbijenog centra i izduženih ulica u pravcima izlaznih cesta. Na tom prostoru, evolucijom pojedinih funkcija, došlo je do diferenciranja gradskog tijela¹².

Stara gradska jezgra iz XVIII stoljeća zadržala je i danas svoje stare funkcije, ali s novim sadržajima. Tu su koncentrirane tercijarne djelatnosti, uprava, prosvjeta i kultura, dijelom zdravstvo. U staroj jezgri je sjedište narodnog odbora kotara i općine, tu djeluje Kotarski i okružni sud, Gruntovnica i Katastar. Tu je kazalište, velika biblioteka, Gimnazija, Upravna i Viša ekonomska škola, tu radi dom narodnog zdravlja i druge institucije.

U staroj jezgri je koncentrirana trgovina, ugostiteljstvo i obrt. Ovdje su objekti i ustanove koje pobuđuju naučni i turistički interes. To su lijepo očuvane barokne građevine, stari grad i vrlo dobro uređenim muzejem i arhivom. Tu je interesantna prethistorijska zbirka i galerija slika.

To je prostorno najmanji dio grada, unutar nekadašnjih zidina, ali fizionomski najjedinstveniji s ortogonalnom šemom i pretežno uskim ulicama¹³.

Od ove jezgre prema periferiji postepeno se mijenja fizionomija. Sve je manji broj obrtničkih radnji i trgovina, a sve više kuća

11) Nakon oslobodenja neke tvornice dobivaju druga imena: »Tivar« postaje »Verteks«, »Thonet-Mundus« — »Florijan Bobić«, Tvornica konzervi — »Kalnik« itd.

12) Površina gradskog prostora 1961. iznosi 6,26 km² dok npr. Sisak ima površinu 23 km², Slavonski Brod 20 km² itd. U relaciji sa sličnim gradovima po broju stanovnika, Varaždin zauzima ipak znatno manji prostor.

13) Površina stare jezgre iznosi svega 0,36 km², prelazni dio ima 2,64 km², a ostali dio grada 3 km².

koje upućuju na nekadašnji ili današnji agrarni karakter njihovih stanovnika. Najveći dio tih agrarnih dijelova grada potječe, kao što je već objašnjeno, iz predželjezničke ere.

Takav je sjeverozapadni dio grada gdje se znatan broj stanovnika bavi agrarnom proizvodnjom, ali su pojedini članovi domaćinstva zaposleni u drugim djelatnostima. Takav je dobrim dijelom zapadni dio grada, kao i južni s predgrađem Biškupec.

Izrazita industrijska zona širi se istočno od pruge Čakovec — Varaždin, gdje se smjestila tvornica svile, kožara, tvornica stolica i tvornica tkalačkih čunjeva. Tako je i južno od pruge Varaždin — Ivanec, gdje se smjestila velika industrija »Varteks« i »Kalmik«. U stvari, željeznička pruga Čakovec — Varaždin — Ivanec dijeli grad na dva izrazita dijela: rastavlja industrijski istok i jug od ostalih dijelova grada. Izrazite nove stambene zone šire se sjeverozapadno od pruge Varaždin — Čakovec, u zapadnom dijelu grada, gdje je podignuto gradsko i Varteksovo stambeno naselje, te nova Ulica Đure Salaja, paralelna s Ulicom Maršala Tita, kao i niz obiteljskih kuća uz cestu prema Zagrebu.

U Varaždinu nema posebno izraženog socijalnog zonginga izuzevši izrazitih agrarnih predjela grada. Nema tu proleterskih predgrađa, kakva su npr. nastala u Zagrebu poslije prvog svjetskog rata. Nema ni izrazito otmjenih četvrti gdje bi prevladavale skupe obiteljske građnje. Takve, uostalom slabo izražene, tendencije došle su do izražaja gotovo jedino u Kolodvorskoj ulici.

EKONOMSKE FUNKCIJE GRADA

Od primarnih djelatnosti — poljoprivreda postepeno gubi na značenju. Samo 6,9 posto stanovništva grada živi¹⁴ od poljoprivrede. Ta proizvodnja služi ličnoj potrošnji, a samo manjim dijelom daje tržišne viškove.

Industrijske funkcije grada

Među sekundarnim djelatnostima daleko najveće značenje ima industrija. Ona ostvaruje 80 posto vrijednosti brutto produkta u okviru privrede grada, a u okviru općine 66 posto¹⁵.

14) Brojčani odnos agrarnog stanovništva grada uzet prema V. Lacković, Ekonomski osnovi grada.

15) Bruto produkt čitave općine 1960. iznosio je 32.720.000.000 Din, od toga je otpadalo na industriju 21.901.000.000 Din, tj. više od 66 posto. (Prema podacima iz Statističkog priručnika općine Varaždin za 1961. Varaždin 1961, str. 39).

Varaždinska industrija vrlo je značajna u općejugoslavenskim razmjerima¹⁶.

Na prvom je mjestu tekstilna industrija, koja u strukturi varaždinske industrije zauzima 47,1 posto. Na drugom je mjestu drvena industrija, a zatim slijede metaloprerađivačka industrija, industrija kože i obuće, prehrambena industrija, industrija građevnog materijala i grafička industrija¹⁷.

Za razvoj industrije nije bila toliko odlučna sirovinska baza okolice, koliko stara tradicija obrta i jeftina radna snaga. Značajnu ulogu odigrala je blizina ugljena kao i relativna blizina hidrocentrale Fala, iz koje se varaždinska industrija snabdijeva električnom energijom između dva svjetska rata.

Neke industrije oslanjale su se u početnoj fazi na sirovine iz šire okolice. Tako je npr. tvornica stolica u vrijeme svog postanka dobivala sirovine iz međimurskih i podravnih šuma. Drvo je dolazilo i splavima iz susjedne Slovenije. Kasnije je tih izvora u dobroj mjeri nestalo, ali su ostala postrojenja, kvalificirana radna snaga i osvojeno inozemno tržište. Upravo preko tržišta inozemni kapital, osnivač varaždinske industrije, uveo je tu industriju u međunarodnu podjelu rada.

Ipak, varaždinska industrija nastoji i danas snabdijevati se iz okolice jer to smanjuje troškove prijevoza sirovina, a time i cijene finalnih produkata.

Varaždinska industrija troši godišnje oko 30.000 tona mrkog ugljena i lignita iz rudnika u Ladanju, Ivancu, Golubovcu, Konjšćini i Murskom Središću. Osnovne sirovine pribavlja dijelom iz okolice, odnosno iz zemlje, a sirovine kojih u zemlji nema dovoljno, pribavlja iz inozemstva. To se u prvom redu odnosi na tekstilnu industriju. Tako npr. »Varteks« uvozi 70 posto svojih potreba vune

16) Prema podacima iz 1955. na Varaždin, u odnosu na čitavu Jugoslaviju, otpada:

- 13,5 posto vretena za pređenje vune
- 16,5 posto tkalačkih razboja za vunu
- 16 posto svilarških tkalačkih razboja
- 35 posto kapaciteta za industrijsku izradu stolica
- 50 posto kapaciteta za izradu drvene i papirnate tekstilne utenziije
- 13 posto kapaciteta za proizvodnju voćnih konzervi
- 10 posto kapaciteta za proizvodnju teške obuće (načičkih cipela).

Podaci u postocima o udjelu varaždinske industrije u odgovarajućoj grani jugoslavenske industrije — prema V. Locković, Ekonomski osnovi grada.

17) Učešće u strukturi fizičkog opsega varaždinske industrijske proizvodnje u 1961.:

— metaloprerađivačka	5,5 posto
— industrija građevnog materijala	1,5 posto
— drvena industrija	38,1 postp
— tekstilna industrija	47,1 posto
— industrija kože i obuće	3,1 posto
— prehrambena industrija	3,9 posto
— grafička industrija	0,1 posto

nog vlakna i 20 posto vunenog prediva. Vunu dobija iz Australije, Argentine i Urugvaja, a češljano predivo iz Francuske i Belgije. »Vis« nabavlja predivo umjetne svile pretežno iz Italije, Zapadne Njemačke, Nizozemske i Švedske.

Ljevaonica se snabdijeva sirovim željezom iz Siska i Vareša, a »Florijan Bobić« dobavlja bukove trupce iz Hrvatskog zagorja, iz prigorja u Podravini, a dijelom iz Međimurja.

»Drvoza« se snabdijeva trupcima breze, jele i graba iz Gorskog kotara i drugih krajeva Hrvatske, te Slovenije i Bosne i Hercegovine. Tvornica kože snabdijeva se sirovom kožom iz kotara Varaždin i susjednih kotara.

»Kalnik« nabavlja više od 70 posto voća iz Hrvatske (25 posto iz kotara Varaždin, daljnjih 12 posto iz područja unutar izolete od 50 km u Hrvatskoj, a 35 posto iz ostalih dijelova Hrvatske); ostatak otpada na Sloveniju i druge republike¹⁸.

Tvornica ulja prerađuje uljarice iz Hrvatskog Zagorja, Podravine i Slovenije, a »Vio« (industrija obuće) služi se kožom iz tvornica u Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Samoboru, Poznanovcu, Gorici i Soštanju.

Od varaždinske industrije u vanjskoj trgovini sudjeluje naročito »F. Bobić«, koji svoje proizvode izvozi u razne dijelove svijeta: u USA, Kanadu, SSSR, Siriju, Sudan, Egipat, Tunis, Maroko, Aden, Kuvajt, Maltu, Francusku, Nizozemsku i druge zemlje.

I »Varteks« izvoji svoje produkte — u Veliku Britaniju, SSSR, Švedsku i još neke zemlje. Ipak je glavno tržište za »Varteksovu« proizvodnju u zemlji. Uoči drugoga svjetskog rata bivši »Tivar« raspolagao je sa 100 prodavaonica konfekcije po čitavoj državi, a danas ih ima 145¹⁹.

Od ukupnog broja u industriji zaposlenih koji dolaze izvan grada, na područje unutar 5 km otpada 13,5 posto, na područje između izotela 5 i 10 km 36,7 posto, između 10 i 15 km 3,1 posto, a na pojas izvan 15 km svega 0,7 posto²⁰.

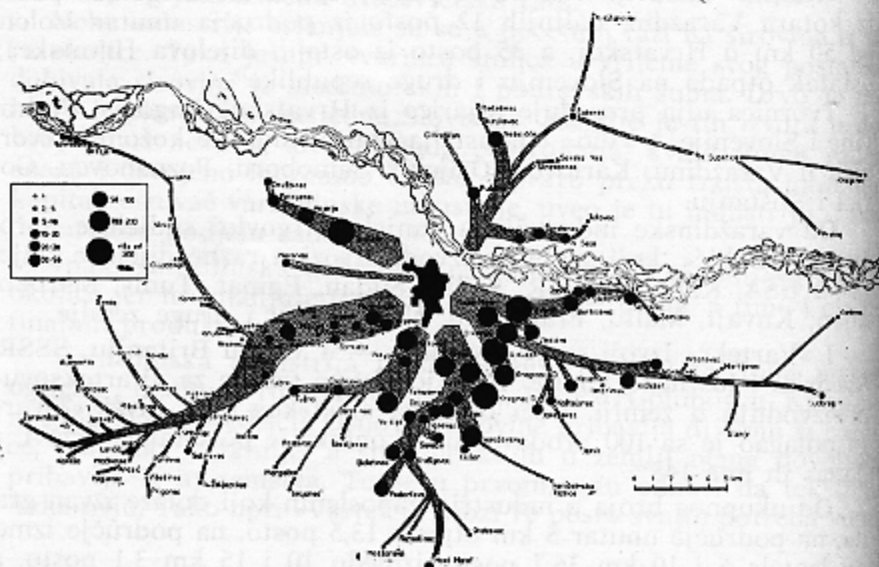
Prema podacima od 30. XI 1953. na rad u varaždinsku industriju — u kojoj je ukupno bilo zaposleno 5666 industrijskih radnika i službenika — iz okolice je dolazilo 2838 radnika i službenika: u »Varteks« 1761 (53,6 posto), »Florijan Bobić« 402 (58,6 posto), tvornicu kože 35 (41,6 posto), »Vio« 35 (23 posto), ljevaonicu 54 (37,2 posto), »Kalnik« 60 (17,2 posto), »Vis« 115 (32,4 posto), »Drvo« 47 (41,2 posto), tvornicu ulja 3 (18,7 posto), »Drvoza« 67 (58,7 posto), građevno poduzeće »Zagorje« 297 (79,8 posto).

18) Podaci o uvozu sirovina »Varteks«, »Visa« i »Kalnika« prema V. Lačković, *Ekonomski odnosi grada*.

19) Varteksove prodavaonice raspoređene su ovako: Hrvatska 40, Srbija 47, Slovenija 13, Bosna i Hercegovina 24, Makedonija 13 i Crna Gora 8.

20) Podaci o postocima radne snage iz grada i okolice uzeti su iz 1953. i dopunjeni za glavne industrije podacima iz 1961.

God. 1961. zabilježeno je još jače učešće radne snage iz okolice Varaždina zbog općeg povećanja zaposlenih, ali u cjelini odnosi se nisu bitno promijenili. Broj dnevnih migranata (41 posto) povećao se 1961. na 43 posto, i to s područja općine Varaždin 33,6 posto, Čakovec 4,7 posto, Ivanec 2,4 posto, Ludbreg 0,4 posto, Novi Marof 1,4 posto, a iz ostalih kotara 0,6 posto. Kod »Florijana Bobića«, na primjer povećao se broj dnevnih migranata od 402 na 605, kod »Visa« od 115 na 483, kod »Varteksa« od 1761 na 2549, kod »Kalnika« od 60 na 91, kod »Drvoze« od 67 na 221, kod ljevaonice željeza od 54 na 505 itd²¹.

Sl. 3. Dolazak radne snage iz okoline u industriju Varaždina, veličinom kruga je označen broj radnika iz pojedinog naselja.

Fig. 3 The workers commuting from the neighbourhood to the industrial plants of Varaždin, the size of the circle indicates the number of commuters from the various villages.

Iz podataka je vidljivo da dnevni migranti dolaze u varaždinsku industriju iz preko 120 mjesta, što pokazuje da je grad čvrsto povezan naročito s bližom okolicom. Iako je broj sela iz kojih dolazi radna snaga u varaždinsku industriju velik, ipak je broj onih sela iz kojih ide na rad više od 40 ljudi znatno manji. Ima ih svega 29, a većina je smještena unutar izotele od 8 km. Glavni

21) Podaci o broju dnevnih migranata 30. XI 1953. Statističkog ureda u Varaždinu, za 1961. podaci nisu još objavljeni. Dobili smo ih od tvornica »Visa«, »Vio«, »Florijan Bobić«, »Varteks«, »Kalnika«, »Drvoza« i ljevaonice.

faktor koji stimulira dolazak na rad jes blizina i dobra cestovna ili željeznička veza.

U tvornicu »Varteks« dolaze radnici čak iz oko 90 mjesta, što je od posebnog značaja kad je riječ o zapošljavanju radne snage sa sela.

Interesantno je da su najizrazitija »Varteksova« sela južno i istočno od grada, ona koja su tvornici najbliža. To su Kućan Marof, Gornji Kućani i Gornji i Donji Kneginec, Turčin, Tmovac, Zbelava, Podevčevo. Znatno je manje pod utjecajem »Varteksa« Nedeljanec pa i Vidovec na jugozapadu od grada.

Na međimurska sela »Varteks« nema gotovo nikakvih utjecaja. Od 84 industrijskih radnika iz Nedelišća, svega 3 rade u »Varteksu«.

Naselja koja daju najviše radnika »Varteksu« u stvari su prigradska, velikim dijelom urbanizirana naselja. Standard života u njima je znatno viši nego u čisto agrarnim naseljima. Ima velik broj novih kuća uređenih prema gradskom uzoru, velik broj radio aparata itd.²⁾

Način ishrane sličan je onom u gradu. Politički i kulturni utjecaj radnika i namještenika u njihovim selima znatan je. Pored »Varteksa« visoki postotak radne snage iz okolice dobivaju: tvornica pokućstva »Florijan Bobić«, »Drvoza« i Ijevaonica željeza, dakle uglavnom starije industrije. Neobično visok postotak radnika iz okolice u građevnom poduzeću »Zagorje« objašnjava se sezonskim karakterom zaposlenja.

TERCIJARNE DJELATNOSTI U GRADU

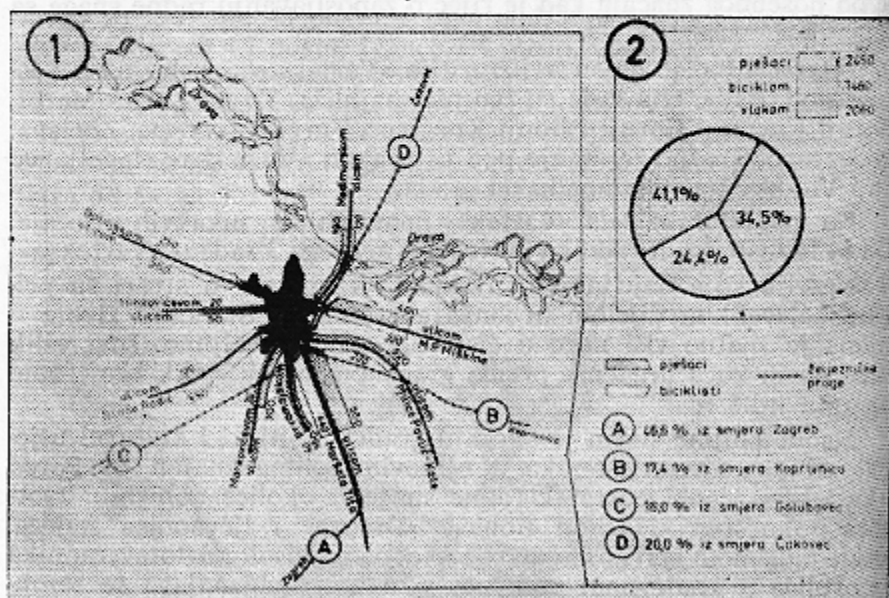
Među osnovne tercijarne djelatnosti u gradu ubrajamo promet, trgovinu, zdravstvo, prosvjetu i kulturu te upravne službe. Sve te djelatnosti ne služe samo gradu već i užoj ili široj okolici. Sve one pokazuju »višak važnosti« s obzirom na sam grad.

Saobraćajno značenje Varaždina

Saobraćajno značenje grada prelazi okvire varaždinske mikroregije. Tu je raskrsnica longitudinalnih i transverzalnih cesta prema Mariboru, Zagrebu, Koprivnici, Čakovcu i Prekomurju, Ivancu i Krapini. Tu je i značajna regionalna željeznička raskrsnica. Od pruge Kotoriba — Zagreb, koja ima šire geografsko značenje

2) Broj novih kuća prigradskog tipa (s dvije veće sobe, kuhinjom, smočnicom i predsobljem te s većim trokrišnim prozorima) građenih iz opeke ima više u bližim selima. U Sračincu smo ih nabrojali samo uz glavnu cestu 67, u Majerju 27, a u Petrijancu 34.

zato što se uklapa u saobraćaj na relaciji Budimpešta — Zagreb — Rijeka, odvaja se lokalna pruga za Golubovec i longitudinalna pruga prema Koprivnici i Osijeku.

Sl. 4. Dnevni prosječni dolazak stanovnika iz okolne u Varaždin — pješice, biciklima i vlakom.

Fig. 4. The average number of people coming daily from the neighbourhood to Varaždin on foot, on bicycle and by train.

Željeznički saobraćaj relativno je gust. U čitavom novom kotaru Varaždina ima 164 km željezničkih pruga — na 100 km², 8,4 km, a u samoj općini Varaždin čak 11,2 km, što daleko prelazi jugoslavenski prosjek.

Sa željezničke stanice u Varaždinu otputovalo je 1961. god. 705.000 putnika, utovareno 51.000 t, a istovareno 246.000 t robe. Velika razlika između utovara i istovara objašnjava se uvozom ugljena i drugih sirovina.

Od prosječno 2060 prispjelih putnika, iz pravca Zagreba dolazi ih 46,6 posto, Ivanca 16 posto, Koprivnice 17,4 posto i Čakovca 20 posto. Željeznički bi promet svakako dobio na značenju kad bi se lokalna pruga prema Golubovcu produžila do Krapine, ali za to nema većih izgleda s obzirom na sve veće značenje cestovnog prometa.

Iako u kotaru Varaždin ima na 100 km² 8,7 km kategoriziranih cesta, a u općini 10,1 km (prema SR Hrvatskoj 3 i SFRJ 3,3 km) ipak kvaliteta cesta ne zadovoljava. Stoga se predviđa rekonstrukcija ceste prema Koprivnici, prema Lepoglavi i Trakošćanu, a trebalo bi to učiniti i s cestom prema Čakovcu i Zagrebu.

Isto tako je nedovoljan i vozni park u cestovnom saobraćaju. Radna snaga zaposlena u saobraćaju dosta je brojna. Na željezničkoj stanici Varaždin radi 272 radnika i službenika, u ložionici 271, u sekciji za održavanje pruge 126. U ŽTP Varaždin također je zaposlen znatan broj. Ako se tome doda osoblje koje radi na pošti (47) i u TT sekciji (42), onda se jasno vidi da je u saobraćaju zaposlen velik broj ljudi, od kojih i ovdje mnogi dolaze iz okolice.

Na rad u tri saobraćajne ustanove — stanica, ložionica i sekcija za održavanje pruge — u Varaždinu dolazi radna snaga iz 61 mjesta šire okolice grada, ukupno 363 osobe, što čini 54,2 posto ukupno zaposlenih. Upada u oči relativno velik broj radne snage iz Međimurja. To treba pripisati dužoj tradiciji Međimuraca u radu na željeznici s obzirom na to što je kroz Međimurje željeznica ranije prošla, ali i tome što su na željeznicama u Hrvatskoj prije Prvoga svjetskog rata gospodarili Mađari, a Međimurje je politički pripadalo Mađarskoj.

Posebno je zanimljivo da iz Čakovca svakodnevno putuje na rad u Varaždin ukupno 42 radnika i službenika, a od toga su 33 zaposlena u saobraćaju. Manji broj ljudi (svega 10 službenika) putuje opet svakodnevno iz Varaždina na rad u Čakovec (u industriju, manje u saobraćaj), što predstavlja konurbacijske elemente između ta dva grada, doduše slabo izražene.

Pored željezničkog i cestovnog saobraćaja, za Varaždin je značajan i dolazak pješaka i biciklista. Prosječno dolazi dnevno u grad oko 2450 pješaka i 1460 biciklista.

Od ukupnog broja dnevno prispjelih ljudi u Varaždin (1957.) prosječno (6110 ljudi), vlakom dolaze 33,7 posto, biciklom 23,8 posto, pješice 40 posto i autobusima 2,5 posto.

Trgovačka funkcija grada

Trgovačka funkcija grada dolazi do izražaja u nekoliko oblika djelatnosti: u veletrgovini i prometu industrijskom robom, maloprodajnoj trgovačkoj mreži, sabirnoj odnosno otkupnoj trgovini poljoprivrednih proizvoda i prometu robe na dnevnoj odnosno tjednoj tržnici.

Veletrgovina je raspolagala sa pet poduzeća i pet skladišta iz kojih se snabdijevala maloprodaja u gradu i kotaru.

Maloprodajna mreža raspolaže u gradu sa 142 specijalizirane prodavaonice. Najveći je broj smješten u starom središtu grada. Ali gradnjom novih stambenih zona istodobno se izgrađuju i potrebni servisi među kojima i trgovina.

Na jednu prodavaonicu u gradu dolazi 184 stanovnika, a na području čitavog novog kotara jedna prodavaonica na 489 stanovnika.²³ Taj očiti nerazmjer objašnjava se time što gradske prodavaonice ostvaruju znatan promet i sa stanovnicima sela, kako iz općine Varaždin tako i iz drugih općina.

Ostvareni promet u trgovini na malo na području čitavog novog kotara iznosi po stanovniku: 54.400 Din, a na području općine Varaždin 107.221 Din. Razlika se objašnjava većom kupovnom moći gradskog i prigradskog stanovništva.

Glavni je problem u trgovini nerazmjer između stalno rastućeg prometa i materijalne baze, tj. skladišta, prodajnog prostora i dr.

Otkupnu trgovinu poljoprivrednih produkata vršile su zadružne organizacije i poduzeća.

Za trgovinu u Varaždinu značajan je i ostvareni promet na dnevnoj i tjednoj tržnici, naročito poljoprivrednim produktima. Tu dolaze do izražaja običaji seoskog stanovništva da svoje produkte proda na gradskoj tržnici da bi se u gradskoj trgovini snabdio potrebnom robom. Ta je trgovina još uvijek tako opsežna da se prostor tržnice i sajmišta pokazuje premalim.²⁴

U okviru trgovačkih funkcija grada potrebno je navesti i značajnu izvoznu aktivnost. U toku 1960. vrijednost izvoza iz općine Varaždin iznosila je 1.585.000.000 Din. Najveći efekt (preko 50 posto vrijednosti od ukupnog izvoza) postignut je izvozom stolica. Značajan je još izvoz vunениh tkanina, konfekcije, cipela i dr.

Uz trgovinu vezano je i djelovanje ugostiteljske mreže u gradu. U toku 1961. zabilježeno je 22.703 noćenja, od toga 19.370 domaćih i 3.333 stranih posjetilaca. No kapaciteti smještaja su nedovoljni (svega 108 kreveta), pa to znatno ometa razvitak turizma za koji postoje mnogi uvjeti, naročito s obzirom na bogatu kulturnu baštinu grada.

23) Podatke o odnosu stanovnika i broja prodavaonica kao i prometu po jednom stanovniku izračunali smo na osnovu podataka o trgovini u općini i kotaru Varaždin (Komune i privreda Jugoslavije) i iz Statističkog priručnika općine Varaždin za 1961.

24) Prema podacima koje navodi V. Lacković (Ekonomski odnosi grada) prosječan promet na tržnici bio je u toku jedne godine ovaj: 2000 t povrća, 350 t voća, 100 t mlijeka i mliječnih proizvoda, 160 vagona žitarica, 15.000 svinje, 7.000 goveda, 2.500 konja, 20 vagona stočne hrane i dr.

25) Prema podacima iz Statističkog priručnika općine Varaždin za 1961. u toku 1961. izvezeno je iz općine Varaždin: stolica u vrijednosti od 797.000.000 Din, ostalog namještaja — 65.000.000 Din, vunениh tkanina — 159.000.000 Din, tkanina iz umjetne svile — 9.000.000 Din, konfekcijske odjeće — 67.000.000 Din, košobrena — 86.000.000 Din, gornje kože — 11.000.000 Din, cipela — 85.000.000 Din, prerađevina voća — 31.000.000 Din, prerađevina povrća — 17.000.000 Din, pletačko-košaračkih proizvoda — 87.000.000 Din, proizvoda ratarstva — 16.000.000 Din, stoke — 25.000.000 Din i jaja u vrijednosti — 130.000.000 Din.

CENTRALNE FUNKCIJE VARAŽDINA

Zdravstvene funkcije

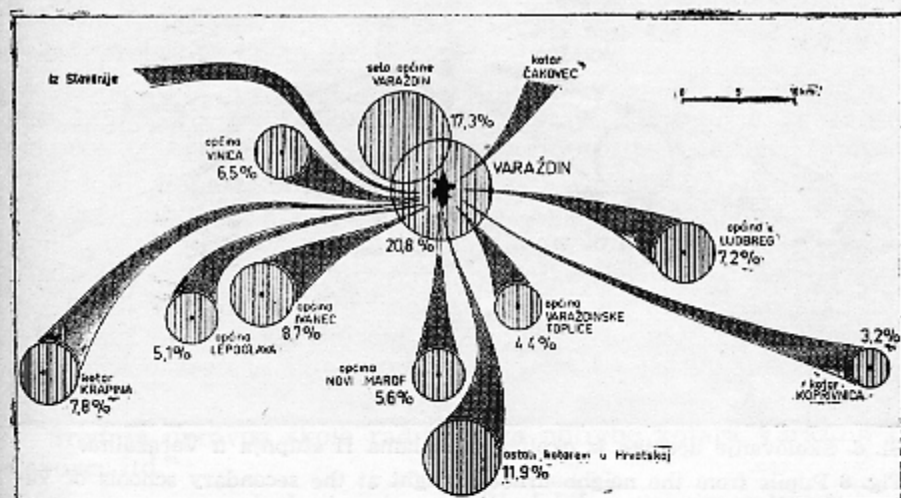
U zdravstvenim ustanovama radi više od 60 liječnika i preko 200 medicinskog stručnog osoblja. Dok su ambulate uglavnom značajne za grad i općinu, dotle bolnica sa svojih 9 odjela ima mnogo šire značenje. Tu najviše dolazi do izražaja »višak važnosti« i centralitet Varaždina.

Od 15.226 bolesnika opće bolnice Varaždin u 1960., samo ih je 3.175 ili 20,8 posto bilo iz grada.

Na sela općine Varaždin otpalo je 2.654 bolesnika ili 17,3 posto.²⁶

Na ostale općine kotara Varaždin (Ivanec, Lepoglava, Ludbreg, Novi Marof, Varaždinske Toplice i Vinica) otpalo je 5.736 bolesnika ili 37,6 posto.

Iz kotara Krapina liječilo se u bolnici 1.195 bolesnika, Koprivnice 487, kotara Zagreb 59 i ostalih kotareva u Hrvatskoj 1.767 bolesnika.

Sl. 5. Ispisani bolesnici Opće bolnice u Varaždinu 1960. god.

Fig. 5. Patients discharged from the General Hospital at Varaždin in 1960.

Zanimljivo je da je bilo bolesnika i iz drugih republika: iz Slovenije 145, Srbije 8, Bosne i Hercegovine 4 i Makedonije 1, a 4 su bolesnika bila i iz inozemstva. Prema tome zdravstvena funkcija Varaždina ima supraregionalni značaj i izraziti »višak važnosti«

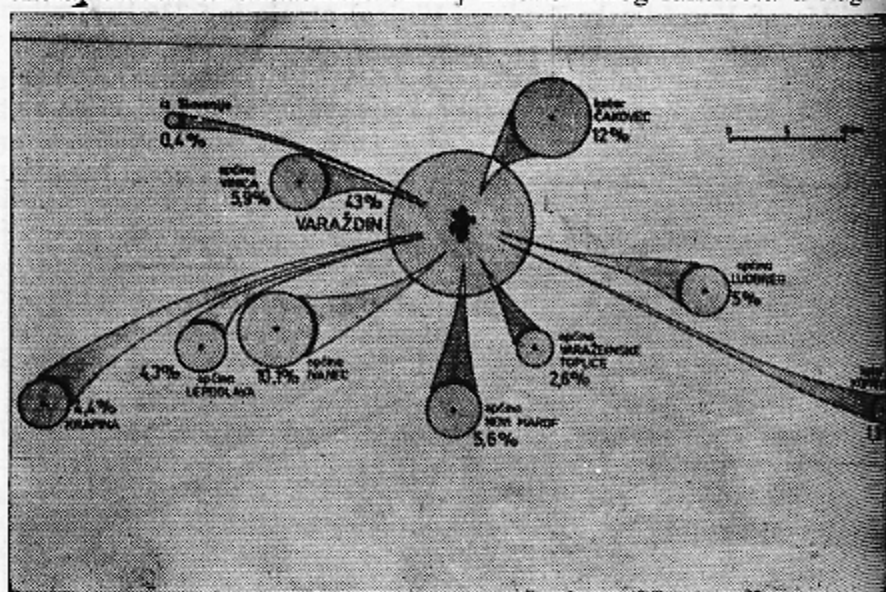
²⁶⁾ Podaci o ispisanim bolesnicima opće bolnice u Varaždinu 1960. god. (Statistički priručnik općine Varaždin za 1961).

iznosi 79,2 posto. Očito je da je u toj službi centralitet grada najizrazitije došao do izražaja.²⁷

Kulturne i prosvjetne funkcije

Varaždin ima tradiciju kulturnog centra šireg značaja. Pored brojnih škola u njemu djeluje kazalište, muzej, galerija slika, gradski arhiv, knjižnica i čitaonica, biološka zbirka, radničko i narodno sveučilište, distributivni centar dnevne i tjedne štampe i dr.

Pored 5 osnovnih osmogodišnjih škola postoji niz škola drugog stupnja i neke visokoškolske ustanove kao Viša ekonomska škola, Centar za ekonomski studij Ekonomskog fakulteta u Zagre-

SL. 6. Skolovanje učenika iz okoline u školama II stupnja u Varaždinu.

Fig. 6 Pupils from the neighbourhood taught at the secondary schools of Varaždin.

bu i Odjel Više upravne škole. Sve škole drugog stupnja i visokoškolske ustanove imaju širi regionalni značaj i »višak važnosti« u odnosu na potrebe grada.

U školama drugog stupnja bilo je 4.359 učenika; dolazili su na školovanje iz ovih općina i kotareva:

27) Zaposleni u zdravstvenim ustanovama u ogromnoj su većini iz samog Varaždina. Npr. po podacima iz 1953, od 137 zaposlenih u općoj bolnici svega 12 je dolazilo iz okolice: 2 iz Sračnice, 1 iz Bartolovca, 3 iz Vidovca, 1 iz Vinca, 1 iz Ivanca, 1 iz Čakovca i 3 iz Pušćine.

Općina Varaždin	Vinica	Varaždin- ske Top- lice	Ivanec	Novi Marof	Lepoglava	Ludbreg
1874	260	114	443	245	187	218
43	5,9	2,6	10,1	5,6	4,3	5

Kotar Varaždin svega:	Kotar Čakovec	Kopriv- nica	Krapina	Ostali krajevi SRH	SR Slovenija	SR Srbija	SR BiH	SR Crna Gora
3.371	526	45	192	202	17	21	10	12
77,3	12	1,3	4,4	4,6	0,4	0,4	0,2	0,2

»Višak važnosti« u pogledu škola drugog stupnja iznosi dakle 57 posto, a ako se izuzmu sela same općine Varaždin, onda taj broj znatno prelazi 60 posto.

Ako se uzme u obzir čitav kotar, »višak važnosti« još uvijek iznosi 22,7 posto, a tek ako se pribroji čitavo Međimurje, tj. kotar Čakovec, onda ostaje 11,7 posto viška koji otpada na druge krajeve.

Supraregionalno značenje školstva u Varaždinu došlo je najjače do izražaja kod rudarskog centra, gdje je od 324 slušača svega 50 bilo iz općine Varaždin, a 143 iz čitavog kotara.

Gimnazija je također privlačila učenike iz šire okoline: od 798 učenika, 499 bilo ih je iz općine Varaždin, 659 iz čitavog kotara, 118 iz kotara Čakovec i 9 iz Slovenije. U šk. god. 1962/63 »višak važnosti« gimnazije iznosio je 45 posto (od 828 učenika 458 ih je bilo iz samog grada).

Srednja upravna škola radila je za potrebe kotara Varaždin i Čakovec itd.²⁸

Prema tome, pri planiranju rada školskih ustanova trebat će voditi računa o toj atraktivnosti za širu okolicu, pa i susjedne regije.

Broj đaka putnika neprekidno je velik. u 1956. bilo je preko 900 đaka putnika; dolazili su vlakom (621), autobusom (60)) i pješice (226).

28) U razmatranju značenja škola drugog stupnja uzeti su podaci iz Statističkog ureda. Pored Gimnazije, Uprave škole i Rudarskog centra podaci se odnose na Tehničku školu sa 315 učenika, Muzičku sa 130, Školu učenika u privredi 1027, Tekstilni centar 527, Medicinsku školu 313, Spec. šk. 151, Građev. šk. 283 i Metaloprerađivačku sa 180 učenika. Postoci izračunati na osnovu ovih podataka.

Kazalište »August Cesarec« ima u svom sastavu dramu i orkestar. Zgrada je podignuta 1873. i bila je jedna od najvećih kazališnih zgrada u Hrvatskoj. Nakon Oslobođenja pozornica, gledalište i koncertna dvorana (jedna od najljepših u Hrvatskoj) su prošireni odnosno adaptirani.

Aktivnost kazališta bila je vrlo zapažena ne samo u gradu već i u široj okolici. Kazališni »višak važnosti« iznosio je 1960/61. god. 37 posto; od 174 predstave, 109 ih je izvedeno u gradu, a 65 po mjestima šire okolice — u Čakovcu, Ludbregu, Ivancu, Lepoglavi Novom Marofu, Varaždinskim Toplicama i dr.

U pogledu broja gledalaca »višak važnosti« bio je približno isti (iznad 36 posto) kao i u pogledu broja predstava, iako su dvorane u mjestima šire okolice znatno manje nego u Varaždinu, što upućuje na problem kazališta u samom gradu, za koje gradska općina sve teže odvaja znatne svote.²⁹

Za kulturni život grada vrlo je značajno djelovanje gradskog muzeja i gradskog arhiva, ali u pogledu broja posjetilaca osjeća se stagnacija.³⁰ To se vidi iz ove usporedbe — 1959. iznosio je broj posjetilaca 2.824 više nego u 1960. Ali zato raste broj grupnih posjeta, što znači da muzej sve više služi i kao odgojno-obrazovna ustanova za škole i nastavne ustanove.

Šteta što ne postoje podaci o odnosu posjetilaca iz grada i okolice. No u svakom slučaju za muzej postoji interes ne samo u široj okolici već on ima i interregionalni značaj. Već su ustaljeni posjeti Varaždinu — a to znači u prvom redu muzeju — iz Zagreba, Maribora, Celja, Koprivnice, Križevaca, Karlovca, Rijeke itd.

29) »Višak važnosti« izračunat na osnovu podataka iz Statističkog priručnika općine Varaždin za 1961. str. 108. Aktivnost kazališta u sezoni 1960/61 vidi se iz ovih podataka:

Premijere		Izvedene predstave		Broj gledalaca		Samostalni nastupi orkestra	
dramske	muzičke	u Varaždinu	gostovanja	u Varaždinu	gostovanja	broj nastupa	broj gledalaca
8	1	109	65	41.779	24.165	53	17.300

30) Podaci o radu Gradskog muzeja u Varaždinu.

Godina	Posjetioци		Grupni posjeti
	domaći	strani	
1959	26.883	73	339
1960	24.043	89	443

Knjižnica i čitaonica »Sloboda« u Varaždinu jedna od najstarijih u Hrvatskoj; izvrsno je organizirana, a radi u prvom redu za grad. Posjeduje 38.859 primjeraka knjiga i ima 4.514 članova (1960).

Za kulturni standard značajan je pokazatelj broj radio-pretplatnika kojih je u gradu (1960) bilo 4.996, a u selima općine Varaždin 1.753, tj. u gradu jedan radio-aparat na 5,2, a u selima na 18,1 stanovnika.

Kupovanje dnevne i tjedne štampe također je značajan pokazatelj kulturnog standarda. U gradu se proda oko 2000 dnevnih listova i oko 16.500 tjednika³¹

Upravne funkcije centralnog mjesta

Varaždin je centar svih općinskih kotarskih institucija, tj. svih organa narodnog odbora općine i kotara. Tu radi kotarski i okružni sud. Dok kotarski sud djeluje za područje proširene općine Varaždin, dotle okružni sud djeluje ne samo za čitav kotar već i za cijelo Međimurje, kotar Koprivnicu, Krapinu i Zlatar.

Kotarski sud u Varaždinu imao je znatnu aktivnost. U toku 1955. bilo je npr. 1.499 krivičnih i 9.782 građanskih parnica. Ovako neobično velik broj parnica otkriva u prvom redu maloposjedničke odnose.

Okružni sud također bilježi relativno veliku aktivnost za veći dio Hrvatskog Zagorja, Međimurja i dio Podravine. Naročito je velik broj građanskih parnica. »Višak važnosti« određen je zakonom o prostornoj rajonizaciji okružnih sudova, a ne spontanošću kao što je slučaj npr. kod zdravstva. »Višak važnosti« iznosi kod okružnog suda 79,7 posto u odnosu na prostor kotarskog suda Varaždin, a u odnosu na sam grad i preko 90 posto.

Zaključak o utjecaju gradskih funkcija

Iz svega što je rečeno proizlazi da grad Varaždin vrši najveći utjecaj na svoju okolicu svojim centralnim funkcijama. Analiza osnovnih tercijarnih djelatnosti pokazuje da okružni sud ima »višak važnosti« oko 90 posto, opća bolnica 79, 2posto, škola drugog stupnja oko 60 posto, kazalište 37 posto. Radna snaga u saobraćajnim ustanovama (54 posto od ukupnog broja zaposlenih) dolazi pretežno iz okolice. Radna snaga iz bliže i šire okolice iznosi 43 posto od

31) Prema podacima iz 1955. prodavalo se dnevno: »Vjesnik« 1300 primjeraka, »Borba« 600 i »Politika« 30. Od tjednika prodavalo se: »Vjesnika u srijedu« 4100, »Varaždinske vijesti« 6000, »Varteksov vjesnik« 2000, »Glas rada« 800 i 3500 primjeraka drugih tjednika.

ukupnog broja zaposlenih; taj broj svakako varira prema pojedinim ustanovama i industrijskim poduzećima (kod »Varteksa« npr. 45 posto, kod »Kalnika« 41 posto, kod »Ljevaonice željeza« 70 posto itd.).

Porast zaposlenih iz okolice u Varaždinu odnosi se u prvom redu na industriju, u kojoj radi 50 posto radne snage iz okolice. Prema tome industrija vrši glavni utjecaj na socijalnu i ekonomsku preobrazbu okolice. S druge strane, grad je apsolutno ovisan o radnoj snazi iz okolice, u prvom redu o onoj manje kvalificiranoj.

Teško je naći sličan primjer u zemlji gdje je broj dnevnih migranata tako velik i gdje je grad tako intenzivno povezan sa svojom okolicom, unatoč činjenici što je prostorno gotovo potpuno izoliran od nje.³²

Iz ovoga se imperativno nameću zaključci o planiranju sinhronog razvoja grada i okoline.

GRAVITACIJSKE ZONE OKO VARAŽDINA

Kao kriterij za određivanje zona utjecaja grada na okolicu uzeli smo gravitaciju radne snage.³³

Tako smo izdvojili četiri zone oko grada. U prvu zonu idu ona naselja bliže okolice iz kojih je u gradu zaposleno više od 20 posto od ukupnog aktivnog stanovništva pojedinog naselja. Ako se pretpostavi da iz manje porodice dolazi na rad jedan član, jer se drugi brine za gospodarstvo, onda izlazi da u naselju sa 20 posto zaposlenih u gradu, gotovo iz svakog drugog domaćinstva radi po jedan član u gradu. U takvom je naselju utjecaj grada vrlo izražen, pa se ta sela mogu smatrati prigradskim naseljima. Takva urbanizirana naselja su naročito ona s preko 40 posto zaposlenih u gradu kao: Crnec (49 posto), Donji Kneginec (60 posto), Gornji Kneginec (50 posto), Gornji Kućan (60 posto), Kućan Marof (56 posto), Donji Kućan (54 posto), Turčin (55 posto), Trnovec (50 posto), Zbela (45 posto) i (Jalkovac (45 posto). Sva su ova naselja na jugu i jugoistoku od grada — do izotele od 7 km.

32) Broj dnevnih migranata npr u Zagrebu iznosi oko 15.000 na 75.000 zaposlenih (20 posto) u Beogradu oko 10.000 na 73.000 zaposlenih (oko 13 posto) u Mariboru oko 8.300 na 24.000 zaposlenih, (oko 34 posto) itd. (Prema podacima iz Statističkog godišnjaka FNRJ 1962. str. 622).

33) Kao temelj za određivanje gravitacije radne snage uzeli smo podatke iz 1953. popunjene za glavne industrije u gradu podacima iz 1961. Prosjek aktivnog stanovništva u općini bio je 54 posto. Za svako naselje smo stavili u relaciju, broj aktivnog stanovništva i broj zaposlenih u Varaždinu, i tako izračunali postotak zaposlenih u gradu od aktivnog stanovništva u pojedinom naselju. Za korekciju služili smo se i podacima iz Popisa stanovništva općine Varaždin 1961. T. 13.

I sva ostala naselja ove zone smještena su unutar izotele od 10 km. To su Beretinec, Poljana, Tomaševac, Doljan, Križanec, Krušljavec, Svibovec, Sračinec, Varaždinbreg, Bartolovec, Žabnik, Štefanec, Majerje, Gojanec, Ilija i Vidovec, a iz Međimurja i Sandorovec, Novo selo, Kuršanec i Puščine. U njima je utjecaj grada nešto manji nego u prethodnoj grupi. Ona s nešto nižim postotkom zaposlenih u gradu već čine prijelaz prema naseljima II zone s manje od 20 posto, a više od 10 posto zaposlenih u gradu.

To su naselja duž cesta i željeznice prema istoku, uključivši Jalžabet i Novakovac. Ovamo idu još Semovec i Kelemen. Od međimurskih naselja u drugu zonu ulazi samo Nedelišće. Sva ostala naselja druge zone leže na jugu od grada, mahom na kontaktu s prigorjem ili već u samoj tercijarnoj brdskoj zoni, a rjeđe u nizini. To su Beletinec, Črešnjevo, Žigrovec, Seketin, Budislavec, Cerje Tužno i u nizini Cargovec, Nedeljanec, Papinec, Prekno i Zamlacha. Zanimljivo je da na zapadu, uz cestu prema Mariboru, u ovu zonu ne ulazi ni jedno naselje, pa ni 10 km udaljeni Petrijanec. To se može objasniti činjenicom što je u Petrijancu razvijena rentabilna poljoprivreda, posebno svinjogojstvo, a postoji i poljoprivredno dobro s tvornicom špirita koja ipak zapošljava dio viška radne snage. Ni ova zona ne seže daleko od grada, najviše 14 km.

Naselja treće zone imaju 2—9 posto zaposlenih aktivnih stanovnika u gradu. To više nije kontinuirana zona. Na zapadu se ovamo ubraja Nova ves, Petrijanec, Družbinec i niz drugih naselja sve do blizu granice Slovenije. Na istoku ova zona završava kod Zamlake, a istočnije već počinje ludbreška Podravina iz koje ima vrlo malo dnevnih migranata u Varaždin.

Od međimurskih naselja ovamo se ubrajaju jedino Strahoninec, Gornji Hrašćan, Totovec, Dunjkovec, Pretetinec, Črečan i Savska ves.

Najveći broj naselja ove zone nalazi se na jugu, jugozapadu i zapadu od grada, pretežno na kontaktu nizine i pobrđa. Ta je zona već izrazito agrarna, ali sa dosta snažnim utjecajem grada, ne toliko po broju dnevnih migranata koliko upućenošću stanovnika na trgovinu i druge službe u gradu.

U četvrtu zonu ulazila bi sva ostala naselja, bilo da iz njih dolazi oko 1 posto ili još i manje aktivne radne snage u grad, bilo da dolaze stanovnici tjedno ili povremeno radi trgovine i raznih drugih službi.

Ova zona na istok seže gotovo do Koprivnice, na sjever do Mure, Donje Lendave i Kotoribe, na jug do Bednje, Golubovca, Budinšćine, Brežničkog Huma i grebona Kalnika.

Kao granica ove zone mogla bi se uzeti granica novog kotara Varaždin s tim, da na nekim mjestima prelaze kotarske granice kao prema Golubovcu koji spada pod Krapinu, prema Koprivnici i malim dijelom u susjednu Sloveniju.

U ovoj zoni nalaze se i svi općinski centri kako starog tako i novog kotara, izuzev Ivanca iz kojega ipak putuje u Varaždin nešto preko 2 posto aktivne radne snage, i Novog Marofa sa 5 posto aktivne radne snage. Svi drugi imaju manji broj dnevnih migranata jer imaju veće mogućnosti zaposlenja vlastite radne snage.

Ako Varaždin smatramo centrom drugog reda s obzirom na centralne funkcije, onda su općinska središta centri trećeg reda s osnovnim tercijarnim djelatnostima za potrebe komune.

Najveći je Ivanec (2.400 stan.) koji, pored centralnih funkcija, ima i rudarsko značenje. U Lepoglavi i Bednji djeluju manji industrijski pogoni.

Ludbreg (1.720 stan.) je centar agrarne okoline s dosta izraženom obrtničkom privredom i manjim industrijama. Gubitak kotarskih funkcija negativno se odrazio na značenje mjesta.

Najmanji općinski centar je Novi Marof (592 stan.). U njemu se, pored općinskih centralnih funkcija, ističe poznato lječilište za grudobolne. Na području općine Novi Marof ističe se svojim rekreativnim i lječilišnim značenjem termalno kupalište Varaždinske Toplice. Najrazvijeniji centar komune je Čakovec (9.647 stan.), koji je zadržao veći broj centralnih funkcija unatoč tome što nije više kotarsko središte. Upravo zbog privredne snage Čakovca gravitacijska zona Varaždina u Međimurju je znatno manja negoli na jugu od Drave.

Kontakti sa susjednim mikroregijama

Iz dosadašnjih izlaganja vidljivo je da Varaždin ima kontakte sa susjednim mikroregijama kao što su koprivnička, Podravina, Hrvatsko zagorje, Slovensko Podravlje i Međimurje.

Kontakti s koprivničkim krajem relativno su slabi. Ima nekoliko dnevnih migranata iz same Koprivnice, a na sajmove u Varaždin dolazi stanovit broj ljudi iz kraja oko Rasinje. Relativno intenzivan kontakt bio je ostvaren djelovanjem okružnog suda i za područje Koprivnice.

Sličan je kontakt bio realiziran sa zagorskim prostorom Zlatara i Krapine, a naročito s Golubovcem, od kojeg vodi pruga prema Varaždinu.

Inače su se gravitacijske zone Zagreba i Varaždina dodirivale u prostoru Budinščine.

Kontakt sa Slovenskim Podravljem je najslabiji. Iz okolice Ormoža i Ptuja dolazilo je nešto ljudi radi prodaje agrarnih proizvoda u Varaždin. S druge strane, Varaždinci dolaze radi rekreacije i turizma u Borl, Maribor i na Pohorje. Dosta su živi kontakti putem autobusnog prometa.

S križevačkim krajem dodiruje se varaždinska okolica u prostoru Kalnika, ali tu je riječ uglavnom o turističkim kontaktima.

Daleko najjaču relaciju ima Varaždin s Međimurjem. To se dobro vidi iz gravitacijskih zona jer je Međimurje zahvaćeno utjecajem Varaždina u sve četiri zone, od kojih je najšira četvrta zona. Iz Međimurja dnevno dolazi u Varaždin oko 1000 ljudi, od čega oko 600 otpada na radnike i službenike, oko 200 na đake a isto toliko u prosjeku na ostale građane koji odlaze u Varaždin radi tercijarnih službi i trgovine.

Između Čakovca i Varaždina, dva korespondentno položena grada, razvio se, doduše ograničen, ali ipak zapažen konurbacijski odnos.

Ima konurbacijskih elemenata i između Varaždina i Zagreba, jer iz Varaždina stalno putuje na rad u Zagreb prosječno desetak službenika, a bilo je i nekoliko obrnutih slučajeva.

Ova pojava će se vjerojatno jače razviti kad se saobraćaj poboljša, naročito kad se cesta rekonstruira i bude pogodna za veliki kamionski i automobilski saobraćaj. Udaljenost od 75 km svladat će se u tom slučaju bez teškoća za 1 sat.

Priključak na zagorsku magistralu dolinom Bednje preko Očure i Veternice također bi ojačao saobraćajne veze sa Zagrebom. Tome cilju poslužila bi i planirana željeznička pruga Golubovac-Krapina.

Upravo zbog tih slabijih saobraćajnih veza sa Zagrebom, Varaždin je sačuvao relativno velik stupanj samostalnosti i neovisnosti. Kad se saobraćajne veze poboljšaju, satelitski karakter Varaždina u odnosu na Zagreb sigurno će ojačati.

PROBLEMI I PERSPEKTIVE VARAŽDINA

Problemi Varaždina su brojni: demografski, komunalni, prometni, urbanistički i dr.

Demografski problem sastoji se u relativno velikom pritisku imigracije radne snage sa sela. Samo u 1960. povećao se broj stanovnika Varaždina imigracijom za 1912. osoba. Nema sumnje da će taj tempo morati opasti, a da će značenje radne snage koja dnevno migrira iz bliže okoline biti sve veće.

Od brojnih komunalnih problema naročito se teško reflektira na standard nepostojanje kanalizacije i vodovoda koji bi gradu osigurao zdravu pitku vodu. Kanalizacija je doduše u toku, a pločavaju se i ulični nogostupi, ali će trebati još znatnih sredstava da bi se postiglo zadovoljavajuće stanje.

S time je povezano pitanje i drugih eliminatornih funkcija grada kao što je npr. odvoz otpadaka.

Suprotno ovim neizgrađenim komunalijama gradsko groblje ima izgled njegovanog parka i predstavlja značajnu kulturno-historijsku vrijednost. Smatraju ga najljepšim i najuređenijim grobljem u Jugoslaviji,

Izgled ulica ne zadovoljava, većina ih nije asfaltirana. Mnoge kuće imaju derutne fasade, pa i neke koje predstavljaju kulturno-historijsku znamenitost.

Nema dovoljno zelenih parkovskih površina, nema dovoljno dječjih igrališta, pa ni sportskih objekata, naročito za školsku omladinu.

U gradu nisu izvršene značajne primjene za turističku funkciju. Nema dovoljno smještajnih kapaciteta, pa će tek izgradnja novog turističkog hotela poboljšati stanje.

Trgovina je suviše koncentrirana u historijskoj jezgri grada.

Poljoprivreda u okolici Varaždina trpi također od mnogih problema. Jedno gospodarstvo posjeduje u prosjeku svega 2,03 ha obradive površine.³⁴

Na tim malim mjestima prevladava polikultura sa srednjim prinosima. Jedino je u prigradskim selima poljoprivreda dijelom komercijalnog karaktera. Razvijeno je mliječno stočarstvo, peradarstvo i povrtlarstvo. U području Vidovca i Nedeljanca specijalizirali su se na uzgoju kvalitetnog kupusa.

Pored prigradske zone poljoprivreda je općenito intenzivnija u hataru Petrijanca, Vinice, Jalžabeta i Ludbrega. Zaostaliya je u brdskom dijelu.

Općenito postoje znatno veće mogućnosti za povećanje poljoprivredne proizvodnje.

Najbliža, urbanizirana naselja nemaju nikakvog komunalnog standarda, izuzevši elektrifikaciju.

U okolici Varaždina poseban su problem poplave Drave i Bednje, a donedavna i Plitvice. Poplavna zona u okolini Varaždina i na međimurskoj strani iznosila je 180 km². Regulacija tokova i eventualno korištenje Drave za hidroenergetsku eksploataciju važni su problemi.

Perspektive mogućnosti Varaždina i okolice

Svako planiranje privrednog razvoja određene regije mora voditi računa o njenim prirodnim uvjetima i društvenom i ekonomskom aspektu njenog razvoja.

Iz izloženog je vidljivo da okolica Varaždina ima, po intenzitetu privredne aktivnosti, nekoliko različitih zona. Te se zone, bez obzira na reljefne razlike, razlikuju u prvom redu po intenzitetu povezanosti s Varaždinom.

Povezanost i međusobna ovisnost grada i okolice nametnut će sinhrono usmjeravanje i razvijanje privrede.

34) Veličina obradive površine po gospodarstvu navedena prema dijelu Komune i privreda Jugoslavije, str. 497.

Najmanje povezan i relativno najzaostali je planinski i subplaninski dio niza Ivančice, Ravne Gore i Kalnika, gdje su naselja na visinama iznad 300—400 m, i gdje se stanovništvo bavi pretežno stočarstvom i šumskom eksploatacijom. Ovo će i dalje biti emigracioni prostor, a osnovne privredne aktivnosti bit će iste, samo što će se intenzitet i kvaliteta morati poboljšati.

U prostoru Topličke gore i Haloza također vlada zaostalost, ali su mogućnosti intenziviranja nekih poljoprivrednih aktivnosti značajnije. To se u prvom redu odnosi na voćarstvo i vinogradarstvo.

Varaždinsko polje očito neće imati istih mogućnosti i potreba u privrednom razvitku.

Uža prigradska zona morat će se orijentirati sve više na komercijalnu proizvodnju povrća i mlijeka za gradsko tržište.

Širi prostor Varaždinskog polja trebat će proizvoditi žitarice, okopavine i krmno bilje za intenzivan uzgoj kvalitetne stoke.

Tu će biti nužno osnivati manje pogone za industrijsku preradu agrarnih produkata.

Nove agrarne površine dobit će se regulacijom Drave i drugih tokova i to će omogućiti dalje širenje agrarne proizvodnje.

Konačno, najbližu urbaniziranu okolicu Varaždina trebat će tretirati kao šire gradsko područje i postepeno je opskrbljivati odgovarajućim komunalnim standardom, tj. kanalizacijom, vodovodom, saobraćajnicama i budućim sistemom gradskog saobraćaja. Samim tim stanovništvo ove zone uključit će se u javni i kulturni život grada. Ovo se naročito odnosi na sva tri Kućana, Turčin, Črnc, Jalkovec te Gornji i Donji Knežinec.

Ovakvo shvaćanje nije — čini se — na žalost došlo do izražaja pri izradi programa za urbanistički plan Varaždina.

Računa se da će do 1985. Varaždin, pod pretpostavkom vrlo usporene imigracije u grad, imati više od 45.000 stanovnika. Do toga vremena urbanizirana naselja uže okolice još više će srasti s gradom pa će se tada moći ubrojiti u šire gradsko područje, što znači da bi tako prošireni gradski prostor imao oko 56.000 stanovnika.³⁵

Ovakav razvitak nametnut će potrebu da se izgrade odgovarajući servisi za mikrorajon sva tri Kućana, na koji bi se orijentirala i Zbelava. Drugi mikrorajon trebao bi formirati Turčin sa Gornjim i Donjim Knežincem.

35) Ako se uzme u obzir godišnji prirodni prirast od 8 promila, tj. 212 novih stanovnika i oko 1.900 imigranata onda je očito da se taj prosjec mora sveći na porast od barem ukupno 1000 novih stanovnika godišnje. Tako bi se do 1985. povećao broj stanovnika Varaždina na oko 48.000. Ako se tome doda broj stanovnika 8 spomenutih sela — oko 6000 ljudi (1961) — i njihov porast uslijed prirodnog prirasta i vjerojatne imigracije (najmanje 8.000 stanovnika), onda izlezi da bi 1985. takav »veliki Varaždin« imao oko 56.000 stanovnika.

Ovo nam se čini vrlo opravdanim jer su to naselja odakle je u varaždinskoj privredi i drugim djelatnostima zaposleno više od 50 posto aktivnog stanovništva, a uz to su i prostorno već danas dobro povezana s gradom.

Prostorna stvarnost i dinamika razvoja samog Varaždina nametnut će ubrzo rješavanje niza problema kao što je saobraćaj, urbanistička izgradnja, dalja funkcionalna diferencijacija, izgradnja zona rekreacije itd.

Kao i kod mnogih drugih starih gradova, problem željezničkog čvora postaje sve akutniji. Nekada smješten na periferiji, danas je taj čvor već obuhvaćen gradskom izgradnjom. Na tome mjestu trebat će zadržati samo putnički kolodvor, dok će se ranžirni kolodvor morati smjestiti uz prugu prema Koprivnici, bliže Kućan Marofu. Tu će se morati smjestiti i ložionica.

Loco-istovar za grad trebat će smjestiti uz ivanečku prugu, nedaleko tvornice »Varteks« i »Kalmik«, odakle će voditi industrijski kolosijeci u zone industrije.

Cestovni promet pretrpjet će najveće izmjene. U perspektivi predviđeni autoput Zagreb—Letenje morat će prolaziti istočno od grada, ali dobro povezan s industrijskim zonama i rubnom gradskom prometnicom radi dobrog priključka na tu važnu buduću međunarodnu autocestu.

Teretni cestovni tranzit trebat će usmjeravati rubnim longitudinalnim cestama da bi se izbjegao takav promet kroz središte grada.

Tako će cesta Ptuj—Koprivnica, kao dio podravske ceste, prolaziti sjevernim područjem grada u blizini Drave, uglavnom trasom bivše Bombelesove pruge.

Zapadna cesta uz gradsko groblje služiti će potrebama tranzita Maribor—Zagreb.

Cesta Varaždin—Čakovec postaje gotovo gradska cesta s obzirom na povezanost ova dva grada. Ona je dobre kvalitete.

Cesta prema Ivancu, zbog povezanosti sa zagorskim autoputom u području Krapine, zaslužuje da joj se posveti puna pažnja.

U samom gradu predviđa se sistem kružnih obilaznica povezanih radijalama. Takve obilaznice okruživat će historijsku jezgru i širi prelazni stambeni prostor, a predviđena je i vanjska gradska obilazna cesta.³⁶

No i tu će trebati voditi više računa o urbaniziranim seoskim naseljima i odgovarajućim priključcima povezivati ih na vanjsku obilaznicu grada. Na taj način osigurala bi se otvorenost grada prema okolici i njegov postepeni prijelaz u tu okolicu. Budućem urba-

36) Plan budućih prometnica u Varaždinu obrađen je u Programu za generalni urbanistički plan Varaždina — Zavod za izgradnju gradova — urbanizam AGG fakulteta, Zagreb

nom razvitku uopće, a u slučaju Varaždina napose, nikako ne odgo-
vara oštro izdvajanje grada od okolice.

U pogledu dalje urbanističke izgradnje, a to znači i fizionomije
grada, bit će nužno sačuvati jedinstvenu historijsku jezgru i na
nju razumno i skladno nadovezivati novu izgradnju. Nema sumnje da
bi izgradnja modernih zgrada tipa nebodera u jezgri grada nanijela
velike štete originalnosti i vrijednosti kulturno-historijskog ambijenta
Varaždina.

Proces današnje funkcionalne diferencijacije grada treba da
se i dalje nastavi tako da se zone rada, posebno industrije, jasno
izdvajaju od stambenih i rekreacionih zona.

Historijska jezgra zadržat će niz centralnih funkcija s time da
na njenom rubu budu određene parkovske površine i veći broj
trgovina koje bi oteretile pritisak na trgovačku mrežu uže jezgre.
Razumije se da će gradska jezgra zadržati i značaj stambene
zone.

Prostor oko historijske jezgre je zona veće gustoće stanovanja,
što znači u prosjeku i više izgradnje. U toj zoni nalazit će se i neke
tercijarne službe kao npr. centar stručnih škola.

Navedeni krug stambenih zona ima već manju gustoću stano-
vanja, pa će i izgradnja biti mješovita po visini. Tu treba osiguru-
rati mogućnost gradnje obiteljskih kuća. Sadašnji agrarni predjeli
grada postepeno će se uklapati u stambene rajone ove zone.

Organizacija stambenih mikrorajona s osnovnim servisom mo-
rat će se provoditi postepeno.

Zone industrije treba i dalje razvijati na istoku i jugu grada,
a one pogone koji se još nalaze u stambenim zonama, trebat će
postepeno premještati na jug ili istok.

U stambenim zonama trebat će posvećivati posebnu pažnju ze-
lenim površinama, a i same industrije trebalo bi okruživati zelenim
ploham.

Kao osnovna rekreativna zona, pored gradskih parkovskih po-
vršina, treba da bude pojas pored Drave, koji svakako valja pro-
širiti i na lijevu obalu rijeke. Tu će trebati izgraditi sportske te-
rene i posebno osigurana kupališta.

Začuduje da program za urbanistički plan ne predviđa kao re-
kreativnu zonu prostor Varaždinbrega. S obzirom na ljepotu i za-
nimljivost pejzaža kao i na veliku rekreativnu vrijednost, ovaj pro-
stor može postati i vrlo atraktivan u prvom redu za sam Varaž-
din, a mogao bi vikendom privući i turiste iz Zagreba u toku či-
tave godine.

Razumije se da bi Varaždinbreg u tu svrhu trebalo osposobiti
izgradnjom određenih objekata kao što su motel, bazen za kupanje,
manji sportski tereni, vikend-kućice itd.

ZAKLJUČAK

U proučavanju geografskog kompleksa Varaždina i njegova odnosa prema okolici nastojali smo upozoriti na probleme i na mogućnosti njihova rješavanja.

Nije nam bio zadatak proučavati regiju okolice Varaždina samu po sebi, već smo nastojali utvrditi i analizirati odnose koji su se u tom prostoru formirali, naročito s aspekta kretanja radne snage. Ipak, bilo je nužno da se, makar u pregledu, prikažu prirodni elementi i društveni faktori koji su djelovali i djeluju na tom prostoru.

Prirodni kompleks ima, pored pozitivnih karakteristika, i nekih negativnosti od kojih je najteža poplavnost velikih površina.

Proces izmjene pejzaža odmakao je daleko napose u nizinskom dijelu, ali je potrebno još mnogo intervencija da bi se ostvarila maksimalna eksploatacija prirodne sredine.

Proučavanje dinamike kretanja stanovništva pokazuje da je šira okolica Varaždina gusto naseljeni emigracioni prostor, izuzev užu okolicu grada, u kojoj samo manji broj sela pokazuje normalan prosječni prirast.

Proces urbanizacije zahvatio je osobitu užu okolicu. Koliko je taj proces odmakao, vidi se iz činjenice da u selima općine Varaždin daleko prevladavaju mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva. Na izrazito poljoprivredna domaćinstva otpada svega 35 posto od svih domaćinstava.

Zapošljavanje viška seoske radne snage sve je veće, kako iz bližih sela tako i iz udaljenijih. Zone koje smo s tim u vezi izdvojili jasno upućuju na te procese.

Ipak, pod pretpostavkom daljnje intenzifikacije agrarne proizvodnje, bit će i ubuduće značajnih viškova radne snage od koje će se jedan dio moći angažirati na obradi novomelioriranih područja i novim radnim mjestima u varaždinskoj industriji. Međutim, i tada će ostajati dio viška radne snage koji bi trebao migrirati u deficitna područja kao što su npr. Istra i Slavonija.

Povezanost grada s okolicom veoma je velika, pa je nužno privredni razvitak promatrati i usmjeravati povezano. Takva je povezanost korisna kako za sela tako i za grad.

Pojam okolice grada je dinamičan, mijenja se vremenski i prostorno. Nastojali smo fiksirati novije stanje iz kojega su vidljive tendencije prerastanja naselja prve zone u užu urbaniziranu zonu, prerastanje onih iz druge zone u prvu, iz treće u drugu itd.

Iz svega proizlazi da razvitak grada Varaždina treba promatrati povezano s razvojem okolice, a sve skupa povezano s općim tendencijama razvoja šire regije, posebnu u odnosu na Zagreb koji vrši određeni utjecaj na Varaždin.

U određenim uvjetima ta će povezanost u budućnosti biti sve veća.

SUMMARY

VARAŽDIN — THE FUNCTIONAL RELATIONSHIP OF THE CITY AND ITS SURROUNDING TERRITORY

Pavao Kurtek

The surrounding territory of the city of Varaždin, which extends up to the line dividing the gravitational zone of the city proper, is not a natural unit. It actually incorporates three physiognomical units: the Podravska Plain, a part of Međimurja (a part of the Tercian foothills), and a part of the mountain-chain comprising Ivančica, Kalnik and Toplička mountains. The territory in the immediate vicinity of the city includes the plain and a part of the foothills. This natural complexity has some negative features along with its generally satisfactory characteristics, such as an unregulated watershed and floods when the waterlevel of the rivers Drava, Plitvica and Bednja is high.

The population structure of Varaždin and its surrounding territory is the result of a long historical development. The city of Varaždin had, for example, a population of 4,362 in the year 1805. In 1961 the population was 26,400. Only the Općina of Varaždin has shown a growth in population. The more outlying areas show an emigratory character, while, in general, only the city of Varaždin has an immigrant character. The population density in the area about Varaždin is among the highest in Yugoslavia, about 200 per square kilometer.

The Općina of Varaždin has by far the highest national income, amounting to about 200,000 dinars annually per capita, in contrast to that of the Općina of Varaždinska Toplica which amounts to about 45,500 dinars.

The agricultural structure of the area is characteristically that of small farmers with very small, individual, scattered parcels of land. The political and cultural character of the agricultural production is, therefore, obvious.

The present-day agricultural picture is the result of developments over the past century. The last traces of feudalism have disappeared, but the opposite extreme has developed, i. e. scattered, small holdings.

The physical and functional development of the city of Varaždin has gone through six stages:

- 1) to the year 1209
- 2) from 1209 to the end of the 15th Century.
- 3) from the beginning of the 16th Century to 1776.
- 4) from 1776 to the arrival of the railroad in 1885.
- 5) from 1885 to the Socialist Revolution.
- 6) present-day tendencies.

The peak of the historical development of the city was from 1756 to 1776 when Varaždin was the capital of Croatia. The barok structures in the city date, in general, from that period.

Industrial development began during the second half of the 19th Century, but large industry began to develop strongly only after 1918. Special developments in industry have taken place in more recent times. At present, industry represents 80% of the economic functioning of the city. The labor force is supplied by 120 communities.

Outstanding among the basic occupations in the area are transportation, trade, as well as cultural, educational and health services, which represent an outstanding surplus value.

The influence of the city of Varaždin on the surrounding area is very great. One can distinguish six types of gravitational zones circling the city.